

מותו של חיים פרחי כפי שהוא משתקף בספרות הנוסעים*

נתן שור

בראשית מאמרו על בית פרחי טוען תומס פיליפ, כי המידע המצוי בספרות הנוסעים הנוצרים אודות חיים פרחי (1760-1820) הוא אנקדוטי כרובו וגם חוזר על עצמו. אולם דווקא בעזרת מקורות אלה ניתן להרחיב את היריעה בתיאור הרקע לפעילותו, דמותו, תולדות חייו, ובמיוחד בקשר לסופו הטראגי.

על משפחת פרחי ישנן כבר ידיעות, שלא כדברי תומס פיליפ, מראשית שנות הארבעים של המאה ה"ח. לדברי יעקב בירב בזמרת הארץ¹, שלח ה'גביר' חיים פרחי בשנת 1742 איגרת מדמשק לחיים אבולעפיה, מחדש היישוב בטבריה, ובה ניסה להשפיע עליו לבל יתמוך בדהאר אל-עמר והזהיר אותו מפני התקפה מצד וואלי דמשק, סולימאן לבית עזם, על טבריה. על חיים פרחי זה נמסר^{1*} כי הגיע, יחד עם אחיו יוסף, לדמשק מן העיר טיריה שבאסיה הקטנה. שני האחים נתמנו לבנקאים של מושל דמשק. מאחר שחיים פרחי היה כנראה הנציג הבכיר של משפחת פרחי בדמשק, אפשר להניח שאולי היה אביו של שאול פרחי, שעמד בראשה בדור שלאחריו.

ידיעה נוספת היא מ'1741, ולפיה למד ר' שלום שרעבי (1720-1782), בדרכו מתימן לארץ-ישראל, בדמשק בישיבת 'מועלם בית אל', שהיתה בארמונו של אותו שאול פרחי.² מכאן, ששאול פרחי צריך היה להיות יליד אחת השנים שלפני 1720. לכן לא נראית לנו קביעתו של תומס פיליפ, כי שלמה פרחי היה אביו של שאול פרחי. אם שלמה מת ב'1794, הרי היה הדבר מחייב כי בתור אביו של שאול, נולד בשלהי המאה ה"ז; מכאן, שחי יותר ממאה שנים!

ייתכן, שאותו שלמה פרחי קשור לענף אחר של משפחת פרחי (אולי הוא היה בנו של אותו יוסף פרחי?). ממשפט שניהל ניסים פרחי נגד חיים פרחי (השר) ונגד בן-דודו שלמה לפני חכמי ירושלים,³ מסתבר כי ניסים ירד כנראה מנכסיו שעה שגם בניו של שאול פרחי הודחו מתפקידם בידי ג'זאר; וייתכן שאותו שלמה היה קרובו, או אפילו אביו, של ניסים ומעורב בפרשה זו וכנראה גם מותו קשור בה. כאשר חזרו חיים ואֶחָיו ובן-דודו שלמה לשמש כבנקאי הפאשא, לא שותפו כנראה

* הערה למאמרו של ת' פיליפ, 'בית פרחי והתמורות במעמדם של יהודי טוריה וארץ-ישראל, 1750-1860', *חדרה*, 34 (טבת תשמ"ה), עמ' 97-114.

1 יעקב בירב, *זמרת הארץ*, ליוורנו תק"פ, דף יו.

*1 L. Loewe (ed.), *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore*, II, Chicago 1890, p. 353

2 ש' וייס, *חכמי הספרדים בארץ ישראל*, חיפה תשל"ה, עמ' 181.

3 י"מ טולדנו, *אוצר גנוזים*, ירושלים תש"ך, עמ' 100.

כני הענף האחר של משפחתם בהצלחתם. על רקע זה יש להבין את המשפט של ניסים פרחי, שאמנם זכה בדין.

אם נניח שחיים פרחי (הראשון) היה אביו של שאול פרחי, הרי היה מתחייב, שנולד עוד בשלהי המאה הי"ז וקראו על שמו את נכדו (השר).

אחיו של שאול פרחי, ששמו אינו נזכר בעץ הייחוסין שצורף למאמרו של תומס פיליפ, היה אולי נתן פרחי, הנזכר באיגרת משנת 1775 מאת הרב יעקב אלישר, זקנו של הראשון לציון יש"א ברכה, אל החיד"א;⁴ ושוב באיגרת מאוחרת יותר המופנית אל 'משה בן המוהר"ר נתן פרחי נר"ו', שעבר לחיות בצפת.⁵

משפחת פרחי לא היתה משפחת בנקאי-החצר היהודית היחידה בתחום סוריה וארץ-ישראל. במאה הי"ח התפרסמו גם משפחת פיציאוטו בחלב, שבשלב מסוים החזיקה בשש מתוך עשר הקונסוליות שבעיר⁶ (אחד מראשיה, רפאל, עבר ב-1821 לחיות בטבריה ושימש גם שם כסוכן קונסולרי), ומשפחת אסיאו בצידון, שבניהן מילאו תפקידים דומים לאלה של משפחת פרחי בחצרותיהם של הפאשות המקומיים. למשפחת אסיאו נודעת חשיבות מיוחדת בתולדות ארץ-ישראל במאה הי"ח, מאחר שבאמצעותה העבירו 'פקידי קושטא' את כספי הסיוע שלהם לצפת ולירושלים, שהיו חיוניים לקיומו של היישוב.⁷

למעמד של בנקאים יהודים אלה היו שתי פנים. מחד הם הגיעו לעושר רב והיו בעלי השפעה רבה. חשיבותם המיוחדת של בני משפחת פרחי בדמשק, למשל, נבעה מטיפולם במימונה של העלייה-לרגל השנתית (חאג') מדמשק למכה ומדינה. לכן היו להם קשרים מצוינים לא רק באזורם הם, אלא גם במרכז השלטון שבקושטא, שהיו לעתים הדוקים יותר מאלה של המושלים המוסלמים עצמם. יחזקאל, בן-דודו של חיים פרחי, אף ישב דרך קבע בקושטא. אך מאידך, בעיני המוסלמים הם נשארו תמיד בני מעמד נחות. ההשפלה שהם ספגו בדרך-כלל מידי אנשים שנפלו מהם בעושרם ובהשפעתם, מתוארת על-ידי הנוסע ג'יימס סילק באקינגהם. את ביקורו בדמשק ביום 3 במאוס 1816 אצל ממלא-מקום הפאשא המקומי הוא תיאר במלים אלה:

נתקשנו לשבת על הספה ליד גבירים אלה... היהודי העשיר, מועלם יוסף, שהוביל אותנו לכיאהיה ביי, הושיב עצמו על הרצפה לידנו, בענותנות הגדולה ביותר האפשרית. הוא ישב על ברכיו באווירה של השפלה מוחלטת... צריך היה להתרשם עמוקות מן ההבדל הבולט במעמדנו המדומה והאמיתי. היהודי היה העשיר ביותר מכל הנוכחים וגם בעל השפעה הרבה מכולם, וחי בארמון המפואר ביותר בדמשק ומשולחנו אכלו יותר ממאה משפחות עניות כל יום. הוא האיש שבידו היה למעשה כל מנגנון השלטון והיתה לו השפעה מספקת, הן כאן והן בקושטא. להרחיק מן השלטון את הביי הנוכחי במידה שרצה

4 וייס (לעיל, הערה 2), עמ' 183.

5 טולדנו (לעיל, הערה 3), עמ' 98.

6 M. Ma'oz, 'Changes in the Position of the Jewish Communities of Palestine and Syria in Mid-Nineteenth Century', M. Ma'oz (ed.) *Studies on Palestine during the Ottoman Period*, Jerusalem 1975, p. 143

בכך, ויחד עם זאת הוא נאלץ לכרוע על כרכיו בנוכחותם של אותם האנשים שלא יכולים היו לנהל את עסקי המימשל ללא עזרתו...⁸

מעמדו של חיים פרחי בעכו בזמנו של אחמד ג'זאר דמה למעמדו של אחיו יוסף בדמשק, והוכחה לכך הן ההשפלות ואף הפגיעות הגופניות שסבל מידי שליט אכזר זה. ידוע עניין כריתת אזנו ואפו ונקירת עינו הימנית ב-1794 — מנהג מקובל למדי אצל ג'זאר, לא רק כלפי היהודים. אך באלה לא היה די. הנוסע האנגלי בראון ביקר בשנת 1798 בדמשק ושמע שם את הדברים האלה:

[חיים פרחי] נאלץ עדיין לטפל בחשבונותיו של הפאשא, ברישום הכנסותיו והוצאותיו, וזוהי אמנם עבודתו המקורית, אך הוא אסור בתוך ארמון המושל בעכו, ואין נותנים לו רשות לצאת מן השער אף לרגע. שעה שביקרתי בדמשק, ביקשה אמו של האיש הזה, שהיתה כבר זקנה מופלגת, בשמעה כי בנה חולה אנוש, רשות להתראות עמו. רק בקושי רב קיבלה אישור לבקר בארמון ובהגיעה לחדרים בהם שהה, נפלה ארצה ומתה בו במקום.⁹

ד"ר מריון, רופאה של הליידי הסטר סטנהופ, מעיד: 'סבלו של חיים לא נגמר רק בגיל [במומים שהוטלו בגופו]. פעם אחת נדון שייאפו אותו בתוך תנור ואחרים אומרים שאמנם שמו אותו בתנור מחומם, ועברו עליו שם יסורים נוראים'.¹⁰ סיפור זה הביא לאחר-מכן גם הקולונל צ'רצ'יל.¹¹ אך לאחר מותו של אחמד ג'זאר (1804) חל שינוי במעמדו של חיים פרחי. הוא שעזר ליורשו סולימאן לתפוס את רסן השלטון בעכו לאחר מאבק קשה, על-אף שממלוך אחר של ג'זאר, איסמעאיל, הצליח להתבסס בה תחילה. לדברי הנוסע הגרמני אולריך יספאר ז'צן, פרחי סייע לסולימאן בכספו לארגן כוח צבאי, שאיפשר לו להשתלט על הווילאית של צידון, ובעזרת קשריו של פרחי בקושטא אושר שלטונו של סולימאן.¹²

סולימאן פאשא שלט בעכו בשנים 1805-1818, ובזמנו שימש חיים פרחי כבר לא רק כ'צראף' (בנקאי) או 'כאתב' (פקיד). על כל ההשפלות הקשורות בכך, אלא הפך להיות למעין ראש-ממשלה לצדו של סולימאן; בעל סמכויות כה רחבות, עד שלדעת רבים הוא היה השליט האמיתי בוילאית, שהקיף בדרך-כלל את כל ארץ-ישראל, ולעתים נספח אליו גם הווילאית השכן של דמשק. תומס פיליפ אינו עומד על הבדל עקרוני זה בין מעמדו של חיים פרחי בזמנו של ג'זאר למעמדו בזמנם של סולימאן ועבדאללה. ישנן עדויות אחדות על מעמדו של חיים פרחי בתקופה זו. כך, למשל, בדבריה של הליידי הסטר סטנהופ:

ראיתי את המועלם חיים פרחי היהודי מידי יום ביומו, ובחדר הפאשא היו נוכחים ראשי העיר, המופתי, יועצי הפאשא, מלומדים אחרים וכו'. מועלם לא נפקד מקומו של מועלם חיים בתוכם, האיש הנפלא הזה אשר היה נוכח בכל מקום ואשר מנהל את הכול...¹³

7 ראה י' ברנאי, יהודי ארץ ישראל במאה הי"ח בחסות פקידי קושטא, ירושלים תשמ"ב, עמ' 243.

8 J.S. Buckingham, *Travels among the Arab Tribes Inhabiting the Countries of Syria and Palestine...*, London 1825, pp. 318-320

9 W.G. Browne, *Travels in Africa, Egypt and Syria*, London 1806, p. 471

10 Dr. Meryon, *Travels of Lady Hester Stanhope*, I, London 1846, p. 257

11 Col. C. H. Churchill, *Mount Lebanon: a Ten Years Residence*, III, London 1862, pp. 305-313

12 U.J. Seetzen, *Reisen durch Syrien, Palästina etc.* (ed. Fr. Kruse), II, Berlin 1854-1859, p. 138

13 מריון (לעיל, הערה 10), ג, עמ' 121.

הגרמני אוטו פרידריך פון ריכטר מדבר על פרחי ב-1815 בתור 'המיניסטר רב החשיבות חיים' ומעיד עליו, כי הוא 'האיש המכובד ביותר בעכו, לצד אדונו'.¹⁴ הדיפלומט האנגלי ויליאם טרנר מוסר באותה שנה:

הפאשא כאן הוא אדם טוב, בן 68, אך חלש ביותר, ונתון כולו בידי הבנקאי היהודי שלו... שום תורכי או רג'ה [נתיין לא מוסלמי] אינו מעז לקנות מידי בן ניכר או מידי סוחר כלשהו דבר, מבלי לשאול קודם רשות מהחוג'ה [חיים פרחי] הנותן אותה, אם אינו נזקק למיצרך עצמו... ולאחר כמה ימים הוא מוסר הודעה ערמומית לסוחר שיקנה אותו ממנו במחיר שיש בו בדרך-כלל רווח של ארבעים אחוז.¹⁵

באקניגהם אומר אודותיו: 'איש זה, הנקרא מועלם חיים, הוא מקור כל ההשפעה האמיתית שבעכו... ללא ידיעתו אין מחליטים שום דבר ציבורי ורק מעט בשטח המסחר הפרטי'.¹⁶ הרוזן הצרפתי פורבין (מאהבה לשעבר של אחות נפוליאון) מעיד ב-1817: 'כל עסקי [של סולימאן] נתונים בידי של יהודי, ושמו חיים פרחי... סולימאן וחיים פרחי עוסקים במסחר בלעדי ועריץ: הם הבעלים היחידים של הקרקעות העצומות המשתרעות מסביב לעכו ולנצרת'.¹⁷ אך ייתכן, שהיו רק החוכרים של אדמות אלה. הדיפלומט הצרפתי מרצ'לוס, שסיפר כי שיירותיו של חיים פרחי הלכו עד פרס והודו, מסר אודותיו ב-1820:

לפני שעמדנו לבקר את הפאשא, הודענו על ביקורנו לעוזרו הראשי. וזיר זה לא היה, כמו במחוזות האחרים, תורכי נשוא-פנים, אלא יהודי נכנע. חיים פרחי זה יכול היה להיות אסיר-תודה אך ורק ליכולתו ולכושרו על היותו בדרג החשוב ביותר בתורכיה, של בעלי תפקידים ממלכתיים בכירים... עד שהיה יותר פאשא מן הפאשא עצמו... היתה לו יד בכל העסקות המסחריות שבטוריה.¹⁸

ההיסטוריון הנוצרי איברהים אל עורה טען, כי 'חיים היהודי החזיק בכל מושכות השלטון ועשה כל אשר רצה. נאמר שיהודי שולט במוסלמים ובנוצרים, בגדולים ובקטנים, בקרובים וברחוקים, ללא מיצרים'.¹⁹

יהוסף שווארץ אמר אודותיו, 'שהיה גדול בעיני היושבים ראשונה במלכות ובעיני המלך אשר שמהו כמושל וכו' ועל פיו יעמד הפחה ועל פיו ירד'.²⁰

חשיבותו של חיים פרחי היתה בכך, שלא רק הגיע למעמד יחיד במינו זה, אלא שידע לנצל כדי להגן על יהודי ארץ-ישראל ולקדם את האינטרסים שלהם במשך שני העשורים הראשונים של המאה הי"ט — תקופה בה הלך וגדל היישוב היהודי הן בגליל והן בירושלים. מקהילת צפת, למשל, לא הגיעו אלינו מסוף המאה הי"ח ומראשית המאה הי"ט כל אותן תלונות על קיפוח ואותן בקשות דחופות לעזרה, המקובלות בכל יתר התקופות; ²¹ ואין להסביר זאת אלא בחסות שפרש באותן שנים

O.F. von Richter, *Wallfahrten im Morgenlande*, Berlin 1822, pp. 69-70 14

W. Turner, *Journal of a Tour in the Levant*, II, London 1820, pp. 113-114 15

J.S. Buckingham, *Travels in Palestine*, I, London 1822, pp. 124, 125 16

L.N.P.A. comte de Forbin, *Travels in Greece, Turkey and the Holy Land in 1817-1818*, London 17 [n.d.], pp. 28, 29

Vicomte de Marcellus, *Rimembranze intorno all' Oriente*, I, Prato 1841, pp. 410, 411 18

אברהים אל עורה, תאריך ויילאית סולימאן באשה אל עדיל, צידון 1936, עמ' 447. 19

יהוסף שווארץ, תבואות הארץ, מהדורת לונדון, ירושלים תר"ס, עמ' תסב. 20

ראה: נ' שור, תולדות צפת, תל-אביב 1983, עמ' 171-177. 21

חיים פרחי על קהילה זו. יד היתה לו גם בהכשרת התנאים שאיפשרו את התיישבותם של ראשוני הפרושים, תחילה בגליל ואחר-כך בירושלים, ואף בצמיחתו המהירה של היישוב החסידי בגליל. הוא עמד לצידם של העולים והקל על התיישבותם ועל רכישת אדמות על-ידם²¹* בעכו התקבצה סביבו קהילה חשובה, שמספרה הגיע לכ-800 נפש ואולי אף יותר, ובה גם סוחרים עשירים, כגון יוסף אמזלק, אבי משפחת אמזלק הידועה.

מעניין במיוחד הוא גידולן הרב של קהילות צפת, טבריה וירושלים בזמנו. גידול זה מתועד במיוחד בירושלים. נוסעים מן המערב מסרו בשלהי ימיו של פרחי הערכות מפתיעות בגודלן על מספר יהודי עיר זו. פורבין, למשל, מוסר ב-1817 על 8,000-9,000 יהודים מתוך 25,000 תושבי ירושלים;²² רוברט ריצ'רדסון מדווח ב-1818 על 10,000 יהודים מתוך 20,000 תושבי העיר;²³ במספרים אלה נוקבים גם מן קירן,²⁴ שולץ²⁵ ופארסונס²⁶ ב-1821. נרמז כאן על מצב ללא תקדים מאז חורבן בית-שני, כאילו מחצית מאוכלוסיית ירושלים היתה יהודית! ניתן להסביר מספרים אלה בהגנה המפליגה לה זכו היהודים מידי של חיים פרחי; וכן בהגזמה, המעידה אולי על התרשמותם של הנוסעים. ואמנם סמוך לאחר הירצחו הולכים מספרים אלה וקטנים באופן דראסטי: ברגרן מדבר ב-1821 רק על 3,000-4,000 יהודים (מתוך 20,000 תושבים);²⁷ פליני פִּיסק, ב-1823, על 6,000 מתוך 20,000;²⁸ ויליאם ג'ונט, באותה שנה, על 5,000 מתוך 15,000;²⁹ וג'ורג' רובינסון, ב-1830, על 2,500 מתוך 12,000.³⁰ אין בכוונתנו לעמוד כאן על מידת הדיוק של מספרים אלה,³¹ אלא להשתמש בהם רק כאחת האינדיקציות לגודל פועלו של חיים פרחי. אך יחד עם זאת כדאי להדגיש, כי הובאו כאן רק דבריהם של אותם נוסעים שנחשבים מהימנים, שמסרו בדרך-כלל מספרים הנראים סבירים פחות או יותר. מכאן, שבזמן חייו של חיים פרחי חלה עלייה גדולה במספר יהודי ירושלים; ולאחר מותו, כאשר ידו המגינה הוסרה, חלה ירידה תלולה בגודל היישוב היהודי שם. מן הדברים על גורל היהודים בירושלים אפשר להקיש, בחינת קל וחומר, על השפעתו של חיים פרחי על גורל יהודי הגליל, שהיה נתון להשפעה רבה עוד יותר מירושלים מצד מרכז השלטון שבעכו.

ספרות הנוסעים מספקת לנו מידע גם כאשר למעמדו של פרחי בקרב היישוב היהודי. הרוזן פורבין קורא לו 'ראש יהודי סוריה'.³² המיסיונר ג'ימס קונור מוסר בשנת 1820: 'היהודים במחוזות

*21 ראה, למשל: ב' קלאר, ר' חיים בן עטר: עלייתו לא"י, ירושלים תשי"א, עמ' קלד; י' ברנאי, 'היישוב היהודי בארץ-ישראל בין השנים ת"ק-תקל"ו (1777-1740) וקשריו עם התפוצות, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ז, עמ' 51.

22 פורבין (לעיל, הערה 17), עמ' 35, 48.

R. Richardson, *Travels along the Mediterranean and Parts Adjacent*, II, London 1822, p. 256

J. Carne, *Letters from the East*, London 1826, p. 262

J.M.A. Scholz, *Travels in the Countries between Alexandria and Paraetionium, the Lybian desert,*

Siva, Egypt, Palestine and Syria, London 1822, p. 109

D.O. Morton, *Memoir of Rev. Levi Parsons*, New York 1977, p. 368

J. Berggren, *Resor i Europa och Oesterlaenderne*, II, Stockholm 1826, p. 394

A. Bond, *A Memoir of Pliny Fisk: Late Missionary to Palestine*, Edinburgh 1828, p. 261

W. Jowett, *Christian Researches in Syria and the Holy Land*, London 1826, p. 238

G. Robinson, *Voyage en Palestine et en Syrie*, I, Paris 1837, p. 125

31 כפירוט דנתי בנושא זה בספרי, תולדות ירושלים [ברפוט].

32 פורבין (לעיל, הערה 17), עמ' 28, 29.

שער ספרו של לואי דמואזו,
איש חיל-הפרשים הצרפתי, 1833

דמשק ועכו נהנים מחופש רב יותר מאשר ברוב חלקיה של תורכיה. השרים הראשונים של שני מושלי המחוזות האלה הם יהודים ואחים, ועל-ידי כוחם והשפעתם, שהם רבים, הם מגינים על בני הלאום שלהם במידה רבה נגד דיכוי והתפרעות.³³ ויהוסף שווארץ מהלל אותו: 'אהוב למעלה ונחמד למטה ושפעת חסדיו על כל יושבי הארץ מאחינו בני ישראל, ולא ידעו בזמן ההוא נוגש ושופט, וכל מה שציוה ויגזור על מושלי הארץ הישמעאלים כן יעשו'.³⁴

נראה אפוא, כי חיים פרחי הצליח להתעלות בימי סולימאן ועבדאללה מעל לאותו מעמד שפל שתואר בידי באקינגהם לגבי אחיו יוסף בדמשק, ושהיה בוודאי גם מנת חלקם של יתר בנקאי החצר היהודים. אבל דווקא בהצלחתו זו טמון היה סיכון רב. הבחין בכך כבר ב-1812 הנוסע השווייצרי ג'ול בורקהרדט:

אין כמעט מקרה בהיסטוריה המודרנית של סוריה, שנוצרי או יהודי יהנה במשך זמן ממושך מן השררה והעושר שהצליח לצבור. אנשים אלה תמיד מחוסלים ברגע של תפארתם המדומה הגדולה ביותר... כל יום צפוי גורל זה לביתו של חיים, הצראף או הבנקאי היהודי בדמשק ובעכו, שניתן לומר כי משפחתו היא השלטת האמיתית בסוריה, ושרכושו מגיע אף לפי האומדן הזהיר ביותר לשלוש מאות אלף ליש"ט. ראש משפחה זו,

J. Connor, 'Visit in 1820 to Candia, Rhodes, Cyprus and Various Parts of Syria and Palestine', in 33
W. Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean*, London 1822, p. 450

34 שווארץ (לעיל, הערה 20), עמ' תסב.

איש בעל כשרונות רבים, איבד את אפו, את אזניו ואחת מעיניו בשירותו של ג'זאד, אך שאפתנותו עדיין לא שבעה, והוא מעדיף קיום בלתי-בטוח בסוריה, אך עם שררה, על החיים הבטוחים מהם יכול היה ליהנות בעזרת הגירה לאירופה.³⁵ מרצ'לוס הצרפתי דיבר עם פרחי ישירות על האפשרות לצאת ולהשתקע באירופה: 'סיפרתי לו על אירופה, ועל הבטחון וגם על הכבוד אשר ממנו נהנו כבר אז יהודים עשירים וכשרוניים: הוא ענה לי שבדעתו למות בסוריה אשר בה חי תמיד'.³⁶

כבר בזמן חייו של סולימאן היו סימנים לכך, כי מוסלמים קנאים לא ראו בעין יפה את מעמדו של פרחי. כאשר הנוסעים האנגלים הראשונים רצו ב-1817 להיכנס לפטרה והראו לבני המקום את הפירמאן שבידיהם, טענו אלה כי אין הוא מקורי, אלא 'זויף בידי היהודים';³⁷ כלומר, אפילו בפניה נידחת זו ידוע היה היטב מעמדו של חיים פרחי, ולא ראוהו בעין יפה. המשבר האמיתי הגיע לאחר מותו של סולימאן. לפי כל העדויות חיים פרחי עצמו הביא לכך, שעבדאללה מונה ליורשו של סולימאן; וזאת מתוך תקווה, כי איש צעיר זה, רודף התענוגות, לא יפריע לו בניהול ענייני הוויילאית. מעיד על כך מרצ'לוס: 'השליט החדש של ארץ-ישראל לא ניסה לחקות את קודמיו: הוא מכור לתענוגות הקלים ביותר של גילו ומשאיר בידי השר [פרחי] את הדאגה לניהולו של הכול. בהרמונו לא נשמר בסוד כי הוא מעדיף את אהבתו של ענייני השלטון'.³⁸

אך לאחר זמן-מה השתנו פני הדברים, והפאשא הצעיר החל לגלות עניין גם בשררה ובשלטון, וכל קלפיו של חיים פרחי נטרפו. היועצים המוסלמים שבחצר הפאשא לא יכלו לסלוח ליהודי שעלה לגדולה, והחלו להשמיץ את 'היהודי המתנשא' לפני אדונו. תכניהם נשאו פרי. לדברי שולץ, שביקר באזור ב-1821, בוצע הרצח ביום 24 באוגוסט 1820.³⁹ לדברי ר' ישראל משקלוב, מועד הרצח היה בערב ראש חודש שנת תקע"ט.⁴⁰ קיימות גירסות אחדות לגבי נסיבותיו, ולהלן נביא את החשובות שבהן.

הגירסה הראשונה היא של הצרפתי לואי דִמוּאזו, מומחה לגידול סוסים, שנשלח בשנים 1820 ו-1821 מטעם ממשלתו לארץ-ישראל וסוריה כדי לרכוש סוסים לחיל-הפרשים הצרפתי. וכך הוא סיפר:

איברהים אפנדי היה המהנדס הראשי של עבדאללה. בכל זמן שירותו תחת הפאשא של עכו הוא שימש מטרה לחיצי הקנאות של כל הקצינים המוסלמים... רק איש אחד יוכל היה להיות ידידו האמיתי, ובשל מקריות מיוחדת נגרם מותו של איש זה על-ידי פרויקט שהכין אותו איברהים. בהיותו מהנדס היה איברהים ממונה על תכנון הביצורים של עכו. הוא הגיש לפאשא תכנית להקמת ארסנל לאחסנת כלי-מלחמה, שישפר את אפשרויות

J.L. Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, (ed. W.M. Leake), London 1822, p. 180 35

מרצ'לוס (לעיל, הערה 18), א, עמ' 411. 36

CH.L. Irby & J. Mangles, *Travels through Nubia, Palestine and Syria in 1817 and 1818*, London 37

1823, p. 390; Th. Legh, 'Excursion from Jerusalem to Wadi Musa', in W. Mac Michael, *Journey*

from Moscow to Constantinople, London 1819, p. 224

מרצ'לוס (לעיל, הערה 18), א, עמ' 410, 411. 38

שולץ (לעיל, הערה 25), עמ' 101. 39

מובא אצל וייס (לעיל, הערה 2), עמ' 198. 40

ההגנה על המקום. עבדאללה הבין את כל היתרונות שבהצעתו ועמד להורות על ביצועה. כאשר השר שלו, המועלם חיים, הזהיר אותו כי הזמן איננו מתאים לביצועו בשל הקשיים הכספיים השוררים; הוא הרחיב את הדיבור על מצבם הקשה של התושבים, שיש צורך להקל את עול המסים המוטל עליהם, הוא התריע בפני רוגזו של הסולטאן. מאחר שהדבר היה נותן לשליט המקומי אמצעים להתנגדות פעילה. איברהים היה נוכח בשעת הוויכוח והסיר בתור ראשון את הצעותיו שהתנגד להן המועלם חיים ולאחר-מכן ויתר גם עבדאללה על ביצועם...

ההגיון ניצח, הן איברהים אפנדי והן המועלם חיים יצאו כשהם שבעי-רצון ואף עבדאללה שבע נחת מכך שלא דחה את דעותיו של יועציו ונראה היה כי זהו [פרחין] נהנה יותר מתמיד מרצונו הטוב של הפאשא. אך עלוב-נפש אחד, ששנא מזה זמן רב את החכם הישראלי, מצא לו עתה הזדמנות נאותה למצוא סיפוק לשנאתו. חפקידו היה כיאהיה ביי ובתור שכזה היתה לו הזכות להיות נוכח בשעת הדיון ולהביע את דעתו. הוא לא אמר דבר כל עוד דיבר השר, אך לאחר שיצא ונוכחותו לא הפריעה לו יותר, התחיל להשפיע השפעה פושעת על עבדאללה. הוא אמר לו 'האם אתה חושב להיות האדון כאשר אתה הפאשא של עכו, אתה או היהודי הזה? ... האם אתה חושב להיות האדון כאשר אתה מראה נכונות כזו לקבל דעתו של כלב בלתי-מאמין זה? כמה שתוותר לו יותר ילך הכוח שלך ויקטן. האם לא תשתחרר לעולם מהשפעתו המבישה? הגד, לבסוף, מי צריך להיות בעינינו הפאשא של עכו?'

מבולבל כתוצאה מהערות נועזות אלה השפיל עבדאללה את עיניו, שקל זמן-מה בשקט, לחץ את ידיו על ראשו ועל חזהו ולבסוף אמר בחצי-קול, 'האם אני באמת הפאשא? כן, כן הנני עבדאללה! ושעה שכל הסוככים אותי רועדים מפני מבטי, רק אחד העז להילחם בהחלטתי ולהטותה! דרוש כי האשם יומת, על-מנת לכפר על עוונתי! ... פעולה זו תוכיח את כוחי: — כאן יראו כי דבר לא יעצור את האדון האמיתי. ג'זאר, שעה שהפך כוגד זה לנכה, לא פעל עדיין דיו על-מנת לנקום את התנשאותו. מחר הוא לא יהיה יותר מגופה ... בזה ציוויתי שיאסרוהו ויוציאוהו להורג!'

הכיאהיה שמח לשליחות-דמים זו שתאפשר לו לענות אישית את הזקן המסכן הזה, אותו הוא שנא בשל יושרו. הוא ציווה על כמה קצינים זוטרים להתלוות אליו, ויחד צעדו לעבר ביתו של מועלם חיים. הלילה היה אפל, ורוב תושבי העיר נרדמו כבר, ולא ידעו עדיין כי מעשה רצח נפשע יקח מהם את מי ששימש להם מגן מזה זמן רב. הרוצחים דפקו על דלת השר. משרתיו נמו כבר והוא הלך בעצמו לשאול מה רוצים ממנו בשעה זו. הכיאהיה ענה לו: 'פתח, הפאשא שלח אותי לחפש אותך, דרוש כי הוא יראה אותך מייד; עניין חשוב מחייב את נוכחותך בארמונו של אדוננו; כל התמהמהות עלולה להיות הרת אסון! פתח מהר ובוא אתי!'

נפשו של מועלם חיים ניבאה לו מה שעתידי לקרות. הוא ענה: 'לפאשא אין כל צורך ברגע זה בשירותי! רק מחר אדבר אתו, וזאת מאחר שאינכם מראים לי הוראה כתובה, חתומה בידו. הכיאהיה ענה: 'אני אמנם נושא אתי פקודה כתובה כזו. למה הינך מתנגד? פתח לי מייד!'

האינך מכיר אותי? האינך מבין כי הינך מסתכן על-ידי השהיות אלה וכי אסור לאבד זמן? הזקן היה תמים מדי, ואולי טוב-לב מדי, מכדי שיוכל להאמין בנבזות אפלה כזו, לכן הוא הגיע לכלל החלטה ופתח. באותו רגע תפסוהו הרוצחים, ומפקדם הסביר לו באירוניה נוראה את סיבת בואם האמיתית: 'שלטונך נגמר, כלב יהודי, צאצא נבזה של השטן', הוא צעק, 'נשמתך הנפשעת תחזור אל המקום שמשם באה — היא תירד לגהינום, וכאן השלב הראשון!' באמרו זאת זרק הכיאהיה הנבזה את מועלם חיים מהגוזזטה הגבוהה אל אבני הרחוב שמתחת, לאחר-מכן מיהר אחריו, וכרך חבל סביב לצווארו, שהודק בכל כוחם של עוזריו. החבל נקרע, והכיאהיה הוריד את הרצועה שהחזיקה את חרבו, שהיתה מזהב וממשי, וחיפש את פעולת החנק, עד שפרחה נשמתו של הקרבן. לאחר-מכן בעט בו ברגלו, פגע בפניו, גלגל אותו הלאה, וזרק אותו לבסוף לים, מסירת-דייגים קטנה שהתרחקה מן החוף.

כשנודע מעשה הזוועה למחרת, השתלטה בהלה כללית, עבדאללה נראה בעיני הכול כמפלצת... כל אחד רעד על נפשו ועל ממונו; היהודים כולם חשבו עצמם לאבודים, והיה להם מפני מה לפחד. הוטלו עליהם מסים כאלה שאפילו העשירים ביותר ביניהם הפכו לאביונים ומחוסרי-כל. רבים שבעבר נהנו מכל מה שהעושר יכול להעניק להם נראו עתה מושיטים יד לנדבות ומקבלים נדבות עלובות ומתים לפני שעריהם של אלה שגזלו מהם את ממונם.

אחרי ימים אחדים גררה הגיאיות את גופתו של המועלם חיים המסכן לחוף. חבריו לדת ביקשו כטובה שירשו להם לקבור אותה. עבדאללה השיב לבקשתם בשלילה. הוא נתן הוראה לשים את הגופה בתוך שק, ולהעבירה למרחק רב יותר, ולהחזירה מחדש לים. בזמן זה של כהלה ורוגז כלליים נעלם איברהים. כל החיפושים אחריו מצד אנשי המערב לא הצליחו לגלותו. בצורה זו אבדו לעבדאללה, בשל חולשתו ואכזריותו, שני האנשים המוכשרים ביותר ששירתוהו ונתנו לו עצות טובות. לבסוף הרגיש בטעותו אם לא ננפשעות שבפשעו. לעתים קרובות הזכיר את שמו של מועלם חיים, וכל פעם שנזכר בזקן זה, הביע את צערו על שהאזין לעצתו הרעה והעצובה של הכיאהיה. רוגזו נגד קצין זה הפך להיות כה עז, שהוא פיצח את גולגלתו כמו ידיו, שעה שעמד לידו בחברת יתר יועציו. לא היה זה בוודאי מצפונו שהציק לו, אלא צערו של איש אנוכי על שהקריב ללא מחשבה מומחה למינהל מוכשר, שמילא בהצלחה את כל תפקידי השלטון כמעט, ללא עזרה. לאחריו השתלטו ככול אי-הסדר והתוהו-ובוהו. עבדאללה הציע לאחר מאחיו של מועלם חיים לרשת את מקומו, אך ללא הצלחה; קשה מאוד היה למצוא שוב איש בעל אותה מידה של חכמה ושל כושר כמו זה שנרצח באופן ברברי ומטופש.⁴¹

גירסה אחרת של פרשת הרצח הביא הכומר האנגלי ג'ון קרן, שבדבריו ישנם אי-דיוקים אחדים (כגון משך שלטונו של סולימאן ושמו של עבדאללה, שאותו הוא מכנה בטעות 'סלים'), אך את עיקר המידע שלו על נסיבות הרצח הוא קיבל מפיו של יוסף אמזלק, שכרח מעכו לאחר רצח ידידו חיים פרחי:

תולדותיו של ראש הממשלה הנן טראגיות ומעניינות. עברי זה היה איש חכם באופן בלתי רגיל והכיר את ענייני המחוז בצורה כה טובה עד כי היה בעל ערך רב מאוד בעיני ג'זאר, שכרת את אפו ואזניו ללא כל סיבה, אך המשיך להעסיקו בתוך ראש ממשלתו. יורשו סולימאן, שמשל שנתיים בלבד, לא יכול היה להסתדר ללא שירותיו, ובשעה שירש את הפאשא הנוכחי, סלים, נתון היה לו אמונו המלא. 'באותם הימים', אמר הסוחר היהודי אמזלק, שביכה את גורלו של ידידו, 'אף תורכי לא העז להרים אפו נגד יהודי ברחובות עכו ואף לא העז לגלות כוונה להעליב בהתנהגותו, אך הדברים השתנו לאחרונה'. העברי ביש המזל שירת את סלים במשך זמן-מה בכשרונו וכישרו הרגילים, כשאוּיכוּ, בנצלם את חולשתו של הפאשא הצעיר ואת חוסר ידיעתו, שכנעוהו שהשר שלו, מתוך קשריו הוותיקים עם השער העליון ונסיונו העמוק בתככים, קיים כוודאי התכתבות סודית ובה פירט את מעשי העושה של אדונו. כשהופיע השר לאחר-מכן הוא נדרש להיסגר בביתו ולא להופיע בארמון עד שייקרא לשם. הוא נשמע להוראה, רועד ומופתע, ונשאר בחוג חבריו ובני משפחתו.

אך הרגל השררה אחז בו ביד חזקה מדי: חיים שקטים ובלתי-פעלתניים אלה דיכאו את רוחו של האיש הזקן והוא החליט להעז ולהתייצב שוב בחצר. הוא בא והשתטח בפני הפאשא וביקש באופן צנוע לדעת במה היה המשגה שלו ולמה נטל ממנו את משרתו. סלים רגז מאוד על שראה אותו שוב ודרש שיסתלק מיד. יריבו לא בזכו את היתרון שהוא מסר בדרך זו לידיהם. ערבים אחדים מאוחר יותר הוא ישב לארוחת הערב עם משפחתו, כשאחד ממשרתיו הודיע לו ששני שליחים מן הארמון מחכים לו למטה. הוא הבין מייד מהי שליחותם ונכנס בשקט לחדר אחר, ביקש זמן קצר לומר את תפילותיו ונחנק למוות בידי השליחים האלמים וגופתו נזרקה לים.

אמזלק סיפר: 'חזרתי בערב שלאחר-מכן מצידון וראיתי גופה בחוף, בחלקה מחוץ למים וכשהתקרבתי אליה מצאתי כי היא היתה של ידידי ובן עמי, השר, שאודות מותו האכזרי טרם שמעתי'. איש מסכן זה, עם משפחתו, עברו מייד לביירות אל תחת לחסות הקונסול, מאחר שחשש כי הפאשא יטפל בו בדרך דומה או יגזול ממנו את רכושו.⁴²

מאחר שתיאור זה נמסר לקרן מפי יוסף אמזלק, שהיה מקורב לחיים פרחי, ייתכן שהפרטים כאן קרובים לאמת. אך הרקע הפסיכולוגי של עבדאללה, שבא להסביר את המניעים למעשה הרצח, כפי שמביאו דמואזו, הוא אולי אמין יותר, על-אף תיאורו הרומאנטי והמוגזם. גירסה שלישית, משכנעת אולי עוד יותר, מוסר הקולונל צ'רצ'יל, וממנה נביא קטע קצר על מניעיו של עבדאללה:

במשך חודשים אחדים הכול הלך כשורה, לפי מיטב תקוותיו של חיים. מכל הצדדים פנו אליו והתחנפו לו. כל הפניות לפאשא עברו דרך ידיו, ולא יצאה הוראה מצד השלטון שלא אושרה על-ידו. אך לאט-לאט התעוררו בלב עבדאללה רגשות קנאה ואויביו של חיים ידעו יפה איך לשלהב אותם. גאוותו הטבעית גדלה בשל הפאר שסובב אותו והשררה שנתונה היתה בידו, ולבסוף הגיע לכלל מרד נגד השפעתו של חיים, אותה חשב למשפילה ובלתי-נחוצה — או כך, לפחות, הציגו לו חנפנים שונים את הדבר.

הוא שקל כיצד יוכל להשתחרר משלטונו של זה, שמחד הוא היה חייב לו כל-כך הרבה, ושמידך, לא הראה כל נכונות לוותר על השררה וההשפעה להן התרגל במשך שנים רבות כל-כך. ואז נודע לו מפי אחד הפקידים של חיים עצמו, כי היהודי, שנעלב מיחסו החדש של הפאשא, ומן העלבונות שהתחיל לספוג ממנו, עומד לכתוב לקושטא במגמה לסלק את הפאשא. נראה היה כי לא נותר זמן מספיק לצעדים חלקיים. אילו היה נכנע, ושואף היה להשלים עם היהודי, הרי שהיה קושר עצמו אליו רק באופן הדוק עוד יותר, והיה סובל מהשפלה ורוגז. הוא ידע כי אין כל סיכוי להציע בקושטא שוחד ולהגיש תלונה נגדית, על-מנת שיסולק (חיים פרחי) מתפקידו כממונה על ענייני הכספים. נשארה רק הברירה של סילוקו הסופי.⁴³

כתיאור מעשה הרצח עצמו אין צ'רצ'יל מחדש הרבה והוא גם מוסמך פחות, מאחר שנרשם כשלושים שנה לאחר המעשה (קולונל צ'רצ'יל חי בלבנון בשנים 1842-1852). אך דומה, כי תיאור מניעיו של עבדאללה משכנע למדי.

יהוסף שווארץ טען שנים רבות לאחר המעשה, כי לפרחי הוגנב מראש שמשקפת סכנה לחייו, אך הוא סירב להימלט מחשש שדבר זה ימיט שואה על יהודי עכו והגליל.⁴⁴ עבדאללה לא נחשב בראשית שלטונו לשליט אכזר, כאחמד ג'זאר, ומעיד על כך קצין הפרשים דיג'בי מקוורת שביקר בעכו ב-1822. לדבריו רצח חיים פרחי הוא מעשה האכזריות היחיד שקושרים לעבדאללה.⁴⁵ ניתן לראות בכך חיזוק לגירסתו של דמואזו, שהחלטה על הרצח היתה פתאומית ונבעה מהשפעתם של יועצים מבוגרים על הפאשא הצעיר (בזמן ביקורו של מקוורת הוא היה בן 26).

אך בעיני היהודים בני הזמן הצטיירה דמותו של עבדאללה בצבעים קודרים יותר. לאחר שידו המגינה של חיים פרחי הוסרה חזרו הנגישות הרגילות, המסים הכבדים וכל יתר התופעות שלהן הורגל היישוב היהודי תחת השלטון המוסלמי. וכך מתאר את המצב ר' ישראל משקלוב, מנהיג העדה הפרושית בארץ:

ויהי בשנת ה תקע"ט ליצירה, בער"ח אלול, נהרג הגביר חיים פרחי ע"י הבאשה, השר החדש אשר הקים עליו, עבדא בישא, ויהרגהו אחר תעניתו בער"ח אחר תפלת ערבית במדרגות בעלית ביתו ויחנקהו ויזרקהו לים עכו וגם קבורה לא היתה לו... אז גדל הפחד, כי נטל עמוד המליץ החופף בצילו על כלל אחינו בני ישראל. מה אספר רב הפחד והצרות שעברו עלינו...⁴⁶

באיגרת שנשלחה מצפת בחודש תמוז תקפ"ו לקהילות מרוקו נאמר: 'צרה וצוקה... למן היום אשר גדע בחרי אף קרן ישמעאל את אור החיים [חיים פרחי] נהפכו ציריה... למשיסה יעקב

43 צ'רצ'יל (לעיל, הערה 11), ג, עמ' 305-313.

44 שווארץ (לעיל, הערה 20), עמ' חסג.

45 D. Mackworth, *Diary of a Tour through Southern India, Egypt and Palestine in the Years 1821-1822*, London 1823, p. 282

46 מובא אצל רייס (לעיל, הערה 2), עמ' 198, 199.

וישראל לבוזזים לדמם יארוכו... ולא נשאר לנו לבלתי אם גויתו ואדמתנו ואדמת הקדש...⁴⁷.
ור' יצחק עטייה כותב:

יש לקונן על הצרה הזאת, של אור החיים [חיים פרחי] זלה"ה, שכמעט היה גואל אחרון לעם היושבים בה, שבימיו של אותו צדיק נחה שקטה הארץ, אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותנו. וכעת בכל בת אפכא קושי השעבוד שנתוסף עליהם, על עם בני ישראל בגופן ובממונם, מה שאין הפה יכול לספר, שרובם ככולם גולים ומטולטלים מעיר לעיר להביא טרף לביתם ולפרוע חובותיהם, משום שועלים הלכו בו, אלו אומות העולם שלא היו אריות אלא שועלים ע"י אותו הצדיק, שמבית הסורים הוציאם למלוך, וכעת משלו בנו ובממוננו, ומשלמי רעה תחת טובה...⁴⁸

47 מובא שם, עמ' 199.

48 יצחק עטייה, ויקרא יצחק, ליוורנו תקפ"א, דף קיא.

מתי התחילה התארגנות בעלי המלאכה בירושלים?*

דב גנחובסקי

כמאמרו על ראשית התארגנותם של בעלי המלאכה קובע יגאל דרורי, כי 'בירושלים... לא התארגן בתקופה העות'מאנית שום גוף של בעלי מלאכה. התארגנות כזו החלה בירושלים רק לאחר הכיבוש הבריטי'.¹ אולם עוד לפני מלחמת-העולם הראשונה הוקמו בירושלים ארגונים שונים של בעלי מלאכה, רובם על בסיס ענפי, והיו עוד נסיונות רבים להקמת ארגונים כאלה. היו גם התארגנויות של בעלי מלאכה אד-הוק, כגון התארגנות המדפיסים לשבירת שביתת פועלי הדפוס (1909), או התארגנות קבוצות בעלי המלאכה השונות לפי מקצועות בעת התפוררות 'כצלאל', מ-1913 ואילך: קבוצות 'כתר', 'זית', 'התומר', 'רימון', 'מנורה', 'מגדל' ועוד.

בספרו 'עיר בראי תקופה' מונה יהושע בן-אריה כמה התארגנויות נוספות של בעלי מלאכה: אגודת הרוקחים (1908), אגודת הנגרים (1911), חברת 'החיים והשלום' להרמת המצב הרוחני והחומרי של הציירים והצבעים בארץ-ישראל (1912).² על אלה יש להוסיף את אגודת העגלונים, שככל הנראה התארגנה יותר מפעם אחת, ולאחרונה, ככל הידוע לי, ב-1906. כן יש להוסיף לרשימה את ההתארגנויות של אופי המצות ושל יצרני היין, עוד בשנות התשעים של המאה הי"ט. שתי התארגנויות אחרונות אלה נשאו אופי קרטלי מובהק.

אולם היו גם התארגנויות כלליות, של כלל ציבור בעלי המלאכה, עוד בתקופת השלטון העות'מאני, ואציין כאן שתיים מהבולטות שביניהן.

'יגיע כפיים'

חברת 'יגיע כפיים' נוסדה בשנת תרס"א (1901). בהודעה על הבחירות השנתיות באגודה שהתפרסמה בתרס"ו, חמש שנים לאחר כינונה, נמנות הסיבות להקמתה: 'מדוע לא שרתה הברכה במחנה בעלי המלאכה בעירנו הקדושה, ומשנה לשנה כבודנו הלך וחסר ואך לריק ניגע יומם ולילה, טובה בעינינו לא ראה, נקוה להרכה והנה מעט, ולא עמדה לנו זכות המלאכה אפילו לשמור על נפשותינו, כי כמה וכמה מאתנו יגעו ברעב ואין מציל?'

191

* הערה למאמרו של י' דרורי, 'ראשית התארגנותם של בעלי המלאכה בארץ', קתדרה, 34 (טבת תשמ"ה), עמ' 174-145.

1 שם, עמ' 151.

2 י' בן-אריה, עיר בראי תקופה ב, ירושלים 1979, עמ' 558.

ההודעה ממשיכה ומתארת את המיכנה הארגוני של החברה באותה שנה:
 לתכלית זו התאחדנו לחברה אחת, בשם חברת 'יגיע כפים' בעה"ק ירושלים, וד' אלקים
 הרואה בענינו יעזור לנו לבצע את אשר החילוננו, ושם ה' עלינו לבחור מתוכנו ועד כללי של
 כ"ג איש במספר, על שנה אחת, אשר כמספרם יבואו איש איש לכל מין מלאכה, והמה
 יבחרו מתוכם ועד פועל בן שבעה אנשים. ועתה הנה נתונה בזה לפני החברים רשימת
 האנשים העומדים על הבחירה ואינם כתובים בערכוביה, אלא חרשי מתכות בפני עצמם,
 חרשי עץ בפני עצמם, חרשי אבן בפני עצמם, וכו' וכו'.....
 בשנת תרס"ח הקימה האגודה עבור חבריה את השכונה 'יגיע כפיים' התפילה בבית-הכנסת
 הראשון בשכונה היתה נושא לשורה ארוכה של התקפות, חרמות ואיסורים מטעם בתי-דין בעיר,
 שהטלתם וביטולם היו עניין גדול לענות בו בירושלים דאז. סיבה נפוצה להטלת איסור על התפילה
 ב'יגיע כפים' היתה, שבית-הכנסת שימש מעין מקום-מיקלט לאישים שהוחרמו על-ידי בתי-דין
 שונים, ושם מצאו למרות החרם מקום-תפילה.
 'יגיע כפים' היתה אגודה מעורבת, של אשכנזים וספרדים, וכוזו היתה גם השכונה שהקימה.
 בשנת תרע"ג, ערב מלחמת-העולם, החלו חברי האגודה בנסיון לבנות בית-כנסת גדול יותר
 בשכונתם, וגייסו לשם כך בנייהם 1,000 פרנק, מתוך 6,000 הפרנק שנדרשו לשם כך. הקריאה
 למגבית להשגת הסכום החסר — 'ולא רק מאחינו הגבירים אנו מבקשים עזרה כי אם גם מאחינו
 בעלי מלאכה, כולכם יחד תחושו לעזרתנו', נאמר בה בין השאר — כתובה בעברית ובלאדינו. כפי
 שייראה להלן, היתה חברת 'יגיע כפים' פעילה גם בשנת תרע"ה. לפנינו אפוא ארגון של בעלי
 מלאכה שהיה פעיל במשך לפחות 15 שנה, מאורגן לפי סוגי מקצועות ועוסק גם בנושאים שמעבר
 לתחום המקצועי גרידא, ככניין שכונה, הקמת בית-כנסת, ייסוד קופת גמילות-חסדים ועוד, ומעורב
 מאוד בחיי הקהילה בירושלים.

'ארגון בעלי המלאכה'

בב' דחול המועד סוכות תרע"ה (אוקטובר 1914) הוקם בירושלים ארגון חדש של בעלי מלאכה.
 בנוסח כתב-היסוד של ארגון זה נאמר:

אנחנו אומנים ובעלי מלאכות דפעה"ק ירושלים ת"ו הח"מ בהתכוננו על מצבנו הנורא
 בכלל, ובפרט בזמן הזה אשר מצב הבעלי מלאכות דחוק מאד, כאנו לכלל דעה אחת
 להתאחד ולהתאגד לאגדה אחת לסדר את כל ענייני הבע"מ האי מסודר והעזובה השורר
 בין הבעלי מלאכות עד עתה, והסכמנו לבחור בועד זמני אשר יעבוד לסדר חוקים אשר
 ע"י יבוחר ועד שנתי מכל הבע"מ למקצועותיהם, למען הרים את מצבנו ולסדר את
 העזובה אשר שרר עד עתה בין האגדה יגיע כפים. הועד הזמני הוא כנ"ל ר' יחיאל צבי
 צמערניסקי, שלמה אלפערט, שלמה ליכטשיין, יוסף קוואטינסקי, מאיר ראזין, אברהם
 עפעלמאן, יונה בר' דוד דונה.

על כתב-היסוד הזה חתמו 96 בעלי מלאכה, חלקם גם בציון מקצועותיהם, כעברית או ביידיש. יחד

3 השכונה 'יגיע כפים' הוקמה מערבה לשכונת 'אחוזה' (גם היא נוסדה בתרס"ח), כואכה שכונת כרם ובתי
 הכוללים וילנה והארדנא (בימינו — מדרום לרחוב מלכי ישראל מערבה לרחובות הרב מאיר ומיכל פינס).

כתב הייסוד של ארגון חדש של בעלי-מלאכה בירושלים, סוכות תרע"ה (1914). בצדו — התימוניהם של
 בעלי-מלאכה, בציון מקצועם בצד שמם. הרשימה המלאה כוללת 96 חותמים.

מודעה

לפועלים ובעלי מלאכה

כדי לאפשר איזון פעולת-עזרה של המצאת עבודה לאלה מהפועלים ובעלי המלאכה הסובלים מחסור עבודה לרגלי דוחק הזמן. מתבקשים כל הפועלים והאומנים לבוא ולרשום את עצמם אצל האנשים הרשומים להלן.

סופר סתים	וכל השייכים לסקצוע זה	אצל	חארן יצחק יעקב ילין	בשערי צדק
מרסיס			סוביה	סאלאבאן
טורכי ספרים			אברהם	עפילבאן
אוכני עצי וית			יעקב	יאקאב
צורפים			סיבל	כהן
בונים			יונה	פרידלאנד
גרי בניה			רוז	כהן
נגרי רהיטים			אליסלך	מאלנץ
נפחים			יוסף	קוואסינסקי
מגדלים			מנשה	ברחוב
חיפים			סאלאבאן	ליכטשיין

ועד ההנהלה

اعلان للفقراء والمحتاجين
 في الاعلان
 في الاعلان
 عند الاستاذين

הודעת 'ועד ההנהלה' של הארגון החדש, על רישום בעלי-המלאכה לפי מקצועותיהם, תרע"ו (1916). בשולי המודעה המובאת כאן, מופיע בכתב-יד תרגום חלקה הראשון לערבית

כפים' והרוח החיה בכניית שכונת 'יגיע כפים'. כתב-היסוד כתוב בכתב-ידו של מאיר רוזין, שלדברי בתו, היה מיוזמיה העיקריים של ההתארגנות הזו.⁴

גם כאן המדובר הוא בהתארגנות של ממש, שהחזיקה מעמד והגיעה לכלל פעילות. אמנם ככל הנראה בשל צוק העתים לא זכתה ההתארגנות הזו לשם רשמי, אולם בשנת תרע"ו הודיע 'ועד ההנהלה' של הארגון הזה במודעות ברחובות: 'מודעה לפועלים ובעלי מלאכה. כדי לאפשר איזו פעולה של עזרה והמצאת עבודה לאלה מהפועלים ובעלי המלאכה הסובלים מחסור עבודה לרגלי דוחק הזמן, מתבקשים כל הפועלים והאומנים לבוא ולרשום את עצמם אצל האנשים הרשומים להלן'. הרישום נעשה לפי סוגי מקצועותיהם של בעלי המלאכה (ראה פירוט בתצלום המצורף). הן צורת הארגון והן החלוקה המקצועית של ארגון זה היו דומים מאוד לאלה של 'יגיע כפים'. אין אפוא ביסוס לקביעה, כי לא היו בירושלים התארגנויות של בעלי מלאכה לפני תקופת הכיבוש הבריטי.

4 הערת המערכת: גבי עליזה וולוך, בתו של רוזין, גם היא העירה תשומת לבנו על דבר קיומו של כתב-יisוד זה: '... בעזכונו של אבי, ר' מאיר רוזין ז"ל (נפטר בל"ג בעומר תרע"ז), שהיה צייר השלטים הראשון בירושלים ועבד בשביל דפוס האבן של מונוון וייצר חפצי-נוי ומוזכרות מעץ וגבס, מצאתי את תעודת הייסוד של "ארגון בעלי המלאכה בירושלים"... ואמי ז"ל זכרה כי אספת הייסוד נערכה בחצרנו הגדולה ברחוב אררט שברובע הארמני'.